

Олена Яворська

Михайло Жук і Коцюбинські

Двох Михайлів – Жука та Коцюбинського – поєднала доля у Чернігові. Стосунки їхні – не лише учня та вчителя, старшого і молодшого, а тісна дружба, родинами, саме Жук був призначений виконавцем заповіту, саме він, єдиний зі сторонніх, був присутній під час смерті Коцюбинського. І автографи Коцюбинського на книгах, подарованих Жуку, засвідчують розвиток цієї приязні, від «Високоповажному добродієві М. Жукові» у 1904 до «Дорогому Михайлові Івановичу Жукові» у 1911.

Залишилися спогади про знайомство художника з письменником. Писав про це і сам Михайло Іванович, і Орина Коцюбинська. Спогади дещо різняться, бо Жук згадував про це приблизно на початку 1950-х років, а Орина-Ірина майже двадцятьма роками пізніше.

Орина описує першу зустріч та теплі стосунки, що пов'язували Жука не лише з Михайлом Михайловичем, а й з усією родиною Коцюбинських:

«Пригадую, як Михайло Іванович Жук вперше прийшов до нашої господи. Це було в 1904 році. Задзвонив дзвоник. Служниця Явдося відчинила двері, і до передпокою ввійшло двоє: молодий чоловік з м'яким виразом обличчя, з трохи опуклими блакитними очима, з кучерявим білявим волоссям, яке почало вже трохи лисіти, відкриваючи високе чоло. Одягнений він був скромно, в сіренький костюм. З ним була огрядна енергійна жінка. На круглому засмаглому її обличчі виділявся широкий ніс і коло нього на скроні – бородавка.

Волосся темне, кучеряве було зачісане за модою того часу догори валиком й загорнуте кубликом зверху. <...>

Незнайомі рекомендувалися: Михайло Іванович Жук та його мати Параскева Микитівна Жук, яку ми згодом називали жучихою.

В той день батькові нездужалось, тому він приліг на ліжко в своїй спочивальні, скинувши черевики та піджака. Ліжко було застелено блакитною плюшовою ковдрою з синіми трояндами. Михайло Іванович залишився біля батька, сівши в крісло біля ліжка <...>

Михайлу Івановичу, який щойно закінчив Краківську художню академію, було в той час 21 рік. Він був учнем відомого польського художника Виспянського, запозичивши від нього манеру малювання. Прекрасно стилізував квіти, використовуючи їх як фон для портретів. Він був чудовим портретистом. Малював олією, але віддавав перевагу пастелі. Ніжні приглушені тони її якнайкраще передавали ліричний настрій молодого Михайла Івановича. Він був тихим, ввічливим і милим у поведженні на відміну енергійній владній і занадто балакучій його матері, за що її наша бабуня недолюблювала.

Михайло Іванович сподобався батькові і у них точилася довга цікава розмова про мистецтво, літературу та на інші теми.

Ми – діти, з цікавістю розглядали нових гостей <...>. Аж коли ми дізналися, що прізвище Михайла Івановича Жук, тут ми здивувалися ще більше. Невже людина може називатися Жуком, комахою?!!

І ось, насмілившись, ми вирішили заспівати йому пісеньку, яку недавно вивчили.

Цілою зграйкою: Юрко, Оксана і я вскочили до спочивальні батька і дзвінками дитячими голосами заспівали:

Летів, летів жук, жук
Та й у воду пук, пук!
Прилетіла жука мати
Жука рятувати.
Ой жучку, жучку,
Подай праву ручку...
Полетів жук на сіно,
А жучиху щось із'їло!..

Михайло Іванович, граючись з нами, робив вигляд, що хоче спіймати, кидаючись за нами. А ми зі сміхом і галасом втікали з батьківської спочивальні. Дорослі теж сміялись з дитячої витівки

Таке перше знайомство дуже зблизило нас, дітей, з Михайлом Івановичем, і ми почували його нашим другом. Родина Жуків дуже тепло до нас ставилась. <...>

Михайло Іванович так близько зійшовся з Михайлом Михайловичем та його родиною, що майже щодня бував у нас.

Влітку він носив цілі оберемки квітів з нашого саду, маляючи їх на своїх величезних полотнах. На сеанси до нього ходив не тільки батько, а і ми, діти. Він малював Оксаночку в кремовій гофрованій шерстяній сукеночці з червоним шовковим поясом і таким же бантом в розпущеному кучерявому темному волоссі.

А мене – в синій сукеночці і рожевим фартушком, біляву і стрижену. <...>

Михайло Іванович добре фотографував. Пригадую, що в 1906 р. він прийшов до нас з фотоапаратом і сфотографував всю нашу родину у вітальні. Пам'ятаю, як він Юркові сказав: «розкрий уста», бо він дуже щільно затискав їх. І ось Юрко розкрив рота і так і був сфотографований. Пізніше Михайло Іванович фотографував нас з батьком у садочку (1910 р.); окремо батька в садочку у фесці; батько з студентами на веранді. <...>

Михайло Іванович був дуже близькою людиною до нашої родини. Коли він був ще парубком, то за встановленою традицією ми на масниці готували красиві «колодки» та на строкатих стрічках чіпляли йому на плече, а він виплачував нам викуп горіхами та цукерками.

Жук завжди супроводжував нас у прогулянках, які ми всією родиною робили по навколишнім мальовничим місцям Чернігівщини.*

У спогадах Жука дещо інакше – перша зустріч з самим Коцюбинським, а вже друга – знайомство з доньками письменника:

* Коцюбинська І. Спогади про Михайла Івановича Жука 1883-1964 рр. Машинопис з правками І. Коцюбинської. 11.03.1968. З фондів ОЛМ.

«На тлі розчинених дверей на веранду з'явилася висока чоловіча постава в білому костюмі, з засмаглим обличчям, в червоному турецькому фезі на голові, що зверху зухвало був перетятий чорною шовковою китицею. Очі ласкаво усміхалися, а руки вже простягнені на привітання; і між чорних вусів також привітно ховається усмішка. Слова тихі, не шумливі, але настільки людяні, що їхня звичайність зовсім не повертає їх на уперту, банальну зустріч чужого з чужим.

– От і добре, що ви самі просто прийшли до мене познайомитись, не чекаючи на особливий випадок. Я вже чув про вас... Чув, що ви художник, поет... що вчилися за кордоном.

Він стинає мою руку двома своїми долонями і пильно вдивляється в мої очі. Я теж як художник звик дивитися в людські очі, але трохи здаю перед гострим лезом його погляду і почуваю, що його зір з досвідченістю вправного хірурга зразу ж розтинає тонкі перегородки, за якими ховається людина од людини. Мені, правда, нічого ховати од нього, але вже так побудована людська психіка, що своє внутрішнє вона уперто захищує не лише перед чужим, а навіть перед близькою людиною. Це триває коротенький момент. Коцюбинський зразу вловлює мій настрій і випускає зі свого ока*.

З родиною Коцюбинських він знайомиться під час другого візиту.

«Раптом з веранди до кімнати вбігло двоє дівчаток. В коротеньких сукенках, в білих сорочках з вишиваними рукавами (подільськими мотивами – чорне, з капочками червоного) і в жовтих парусинових капчиках на босу ногу. Одна з них чорнява – з червоною биндою на голові, а друга білява – з вінком із волошок.

Разом спинилися і мені же разом вклонилися.

– Це мої дівчатка... Оксана – до чорнявої, Орина – до білявої. А це Михайло Іванович. Привітайтеся, – познайомив нас Михайло Михайлович.

Вони подали свої руки швидко, одна за одною. Надбігли з двох боків до татка і щось похапцем прошепотіли йому у вуха – одна

* Жук М. М. Коцюбинський: Сіверянська вулиця // Дім князя Гагаріна : зб. наук. ст. і публ. / Одес. літ. музей. Одеса, 2020. Вип. 9, с. 338-339. Рукопис зберігається у фондах ОЛМ.

з одного боку, а друга з другого. Посеред їхніх голівок лагідно всміхається обличчя Михайла Михайловича. Він одвів їх руками трохи на бік і з тою ж посмішкою промовив:

– Коли разом слухати на обидва вуха, то зрозуміти буває трудно... Та й при гостеві секрети неприпустимі...

– Ну тато, ну тато! – чорнява.

– Пхе! – білява.

Й випурхнули з кімнати так же швидко, як і з'явилися. В дальшому це моїх дві моделі, яких я малював – Оксану лише малою, а Орину малою й дорослою».**

В останньому листі до Ірини Коцюбинської 1957 року він згадує про ці два портрети (на жаль, вони не збереглися, лишилися тільки фотографії, зроблені самим письменником):

«Люба Орино!

Випадково знайшов останні два відбитки твого та Оксаниного портретів. Вони датовані 1905 роком. Самі портрети десь погинули. Мені здається, що тобі приємно буде мати ці документи давно минулого. Особливість їхня та, що вони дуже подібні.

Як твої спогади? Чи пишеш, чи збираєш матеріал, чи ще що. А згадати є що. Бабуня, Лідя, татко, мама... В плані такому, скажемо, як «История моего современника» В.Г. Короленка. Щоб увесь побут родинний повстав живим перед читачем. А хто ж може це зробити, як не ти, дитина своїх батьків, – тепло, чуло, сторінка за сторінкою. Серед того побуту оживе й той час громадського життя, яскравими уривками, тими уривками, що жила ними родина, – як раз період моїх портретів – Орини та Оксани.

Я тоді Вам багато казок оповідав. Багато з Вами забавлявся.

Є ще у мене коротеньке оповідання, що зв'язане з Вашою родиною: зветься воно «Двоє». Це недуга таткова. Він і його слабкість – «Двоє». Як сприймається цей другий в родині. Як трагічно закінчується їхній шлях для обох – небуттям. Зрештою це треба прочитати, а не переказувати. Я це оповідання нігде не друкував. Воно лежить і лежить, як і багато робіт моїх

** Жук М. М. Коцюбинський // Дім князя Гагаріна : зб. наук. ст. і публ. / Одес. літ. музей. Одеса, 2020. Вип. 9, с. 343-344. Рукопис зберігається у фондах ОЛМ.

лежить, поки якийсь випадок не знищує їх, скажемо, як Ваші портрети. Глупо, правда?

Щиро стискаю твою руку й міцно цілую тебе.

*Мих. Жук».**

Це коротеньке оповідання, написане ще за життя Коцюбинського, пізніше, у середині двадцятих, Жук переробив, збільшивши чи не вдвічі. У другому варіанті згадуються інші члени родини, описана смерть хворого чоловіка. Але з літературного боку більшу цікавість становить саме перший варіант.

Рукопис, як і більша частина літературного спадку Михайла Івановича Жука, зберігається у фондах Одеського літературного музею. Літературний архів Жука було збережено Сергієм Зеноновичем Лущиком, одним із перших дослідників творчого спадку Жука, та передано до музею завдяки допомозі Сергія Гриневецького.

Оповідання публікується вперше, зі збереженням авторської орфографії.

Михайло Жук

Двоє

Темна осіння ніч. Холодні, порожні вулиці. Провінція позашивалася у маленькі будиночки, і невідомо, що робить: може спить, може пошепки пересуджує своїх знайомих, може грає у карти або надмірно позіхає і каменіє од неможливості якої-небудь роботи. Електричне світло так рідко порозставлене, що пійма, вловлена

* Жук М. Лист до І.М. Коцюбинської від 6 лютого 1957 р. – 3 фондів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М. Коцюбинського. Опубліковано: Федько К. Епістолярії Михайла Жука у фондах Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М. Коцюбинського. / Обранець муз : Михайло Жук – художник, літератор, викладач : Матеріали Першої всеукраїнської конференції з міжнародною участю. 12-13 вересня 2024 року. Одеса / ред. О. Барковська, Г. Закіпна, О. Яворська ; укл. О. Яворська. – Одеса, 2024, с. 126.